

ZDZISŁAW ŻYGULSKI JUN.

HUSARIA POLSKA

Spis treści /Contents

Badania nad historią husarii	7
Rzymska geneza zbroi husarskiej, broń i oporządzenie husarskie	87
Zwycięstwa i porażki husarii	129
Legenda husarii	151
Bibliografia	167
Summary	168
Research on the Polish Hussaria	
Roman origin of the hussar armour - hussars' armament	
Victories and the defeats of the Hussaria	
Legend of the Hussaria	
List of illustrations	170

2. Husaria polska (u dołu jazda moskiewska) na rycinie przedstawiającej zjazd w Grodnie w r. 1568, ryc. M. Zündta wg rys. Adeltausera, Muzeum Czartoryskich w Krakowie.

Od czasów wczesnego średniowiecza podstawą polskiej siły zbrojnej, podobnie jak w innych krajach Europy, było pospolite ruszenie rycerstwa, wypełniającego obowiązek służby wojskowej z tytułu posiadania ziemi. Bitwa pod Grunwaldem w 1410 r. stanowiła szczytowe osiągnięcie owego pospolitego ruszenia, ale już wtedy pojawiły się w wojsku polskim rodzime oddziały zaciężne i najemne oddziały złożone z obcokrajowców, formowane na podstawie umowy o żołd, zwane w źródłach *Curienses*. System ten rozwijał się w ciągu XV stulecia. Wiadomo, że w 1424 r. Jagiełło wysłał na pomoc cesarzowi Zygmuntovi przeciwko husytom 5000 wyborowych jeźdźców, w roku zaś 1438 wojsko zaciężne w liczbie około 14000 - towarzyszyło królewiczowi Kazimierzowi w nieudanej próbie opanowania tronu czeskiego w Pradze. Pospolite ruszenie zawiodło w trzynastoletniej wojnie z Krzyżakami i tenże Kazimierz Jagiellończyk znów musiał się posłużyć oddziałami zaciężnych. Kolejna kompromitacja rycerstwa

nastąpiła w wyprawie włoskiej Jana Olbrachta w 1497 r. i od tego czasu podstawą polskiej siły zbrojnej stały się wojska płatne. Tak więc dowódca oddziału mniejszej lub większej liczby jeźdźców, od 20 do 300 koni, układał się z królem co do warunków służby, wysokości żołdu i terminu zapłaty, a także wynagrodzenia szkód. Górski odszukał znaczną ilość rejestrów, czyli spisów owych rot jezdnych, przy czym najstarsza znana, *comitiva* czyli rota Rokosowskiego, pochodziła z 1471 r. Szlachcic *socius*, to jest towarzysz, zaciągał się do roty wraz z pocztem czeladzi, czyli pacholców albo pocztowych, a także pacholąt zwanych *iunenes* lub *laicelli*. Pocztowi, dobrze uzbrojeni, bezpośrednio służyli swemu panu w wyprawie i w bitwie, pacholęta nosiły miecze i kopie oraz dosiadały tęgich koni, aby je w potrzebie podstawić panom. W XV w. kopijnicy mieli konie rosłe i ciężkie - *equi hastarii*; strzelcy zaś konie nieco lżejsze - *equi sagitarii*. Kopijnicy występowali w zbrojach pełnych z przyłbicami, czyli hełmami zakrywają-

3. Husarz polski, ryt. Abraham de Bryn, Kolonia 1587, Muzeum Czartoryskich w Krakowie.

26. Husarz z „Tablicy Goluchowskiej” ok. r. 1620, Muzeum Narodowe w Poznaniu.

27. Typy wojska polskiego: pichur, husaria, kozak (pancerny), jazda lekka, ryt. A. Booth w dziele „Journal van de Legatie...”, Amsterdam 1632.

cyjności walka jednego przeciwko dziesięciu. Cieszą się takim uznaniem, że nie ma podczas wojny takiego dygnitarza lub dowódcy, który by nie miał choć kilku takich deli dla większej okazałości. Przed pozyskaniem pomienionej nazwy trzeba się wykazać jakimś nadzwyczajnym czynem; lecz ci, którzy zdobyli już ten tytuł, są ubrani w sposób, jak tu jest uwidocznione”. Gembarzewski przerysował rycinę z tego dzieła, nie wiedząc, że pochodziła ona z wcześniejszego o trzydzieści lat cyklu typów tureckich, którego autorem był Nicolas de Nicolay, artysta towarzyszący ambasadorowi francuskiemu Gabrielowi d’Aramon do Stambułu w 1551 r. Jego sztychy ukazały się potem w książce „Quatre premiers livres des navigations et peregrinations orientales”, Lyon 1567. Otóż przerys Gembarzewskiego wzięty z drugiej ręki, różni się od ory-

ginału wieloma istotnymi szczegółami. Jeździec deli w ujęciu Francuza ma na tarczy przybite orle skrzydło, a pod lewym kolaniem buławę, którą Gembarzewski wziął za koncerz. Również nieściśle był przekład Gembarzewskiego z języka włoskiego: „Na głowie noszą nakrycia głowy na modę polską czyli Giorgianę” (*Portano in capo un capello alla Polacca quero alla Giorgiana*). W istocie *alla Giorgiana* to znaczy w stylu gruzińskim. W dalszym ciągu tłumaczenie jest poprawne: owo nakrycie głowy „jest z licznymi, różnorodnymi piórami, skąd powstało mniemanie, że pióra są istotną ozdobą ludzi walecznych. Na plecach noszą skórę lamparcią, żeby tym straszniej wyglądać, zaś konia pokrywają skórą lwa; pierś konia jest opasana przednimi łapami lwa, które w tyle związane są w duży węzeł. Sierść konia i ogon barwią kolorami dla tym

76. Zbroja husarska po Stanisławie Skórkowskim, sekretarzu króla Władysława IV, (typ starszy). Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie.

Ich użyteczność bojowa budzi wątpliwości, niemniej stanowiły one najbardziej wyszukany wyraz karaceno-mody sarmackiej. Obok typów stylowo czystych pojawiały się egzemplarze o cechach mieszanych, hybrydalnych, płody imagacji zarówno szlachty mającej służyć w wojsku, jak i rodzimych

płatnerzy. Przykładem tego jest karaceno-kolczuga w Zbrojowni Kórnickiej, złożona z kolczego kaftana, wzmocnionego przez środek i po krawędziach łuskami, z łuskowego obojczyka, małych karwaszy przy rękawach kolczugi oraz płytowych osłon tydek - zupełnie na modłę turecką - przy kolczych spodniach.

77. Zbroja husarska starszego typu, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie.

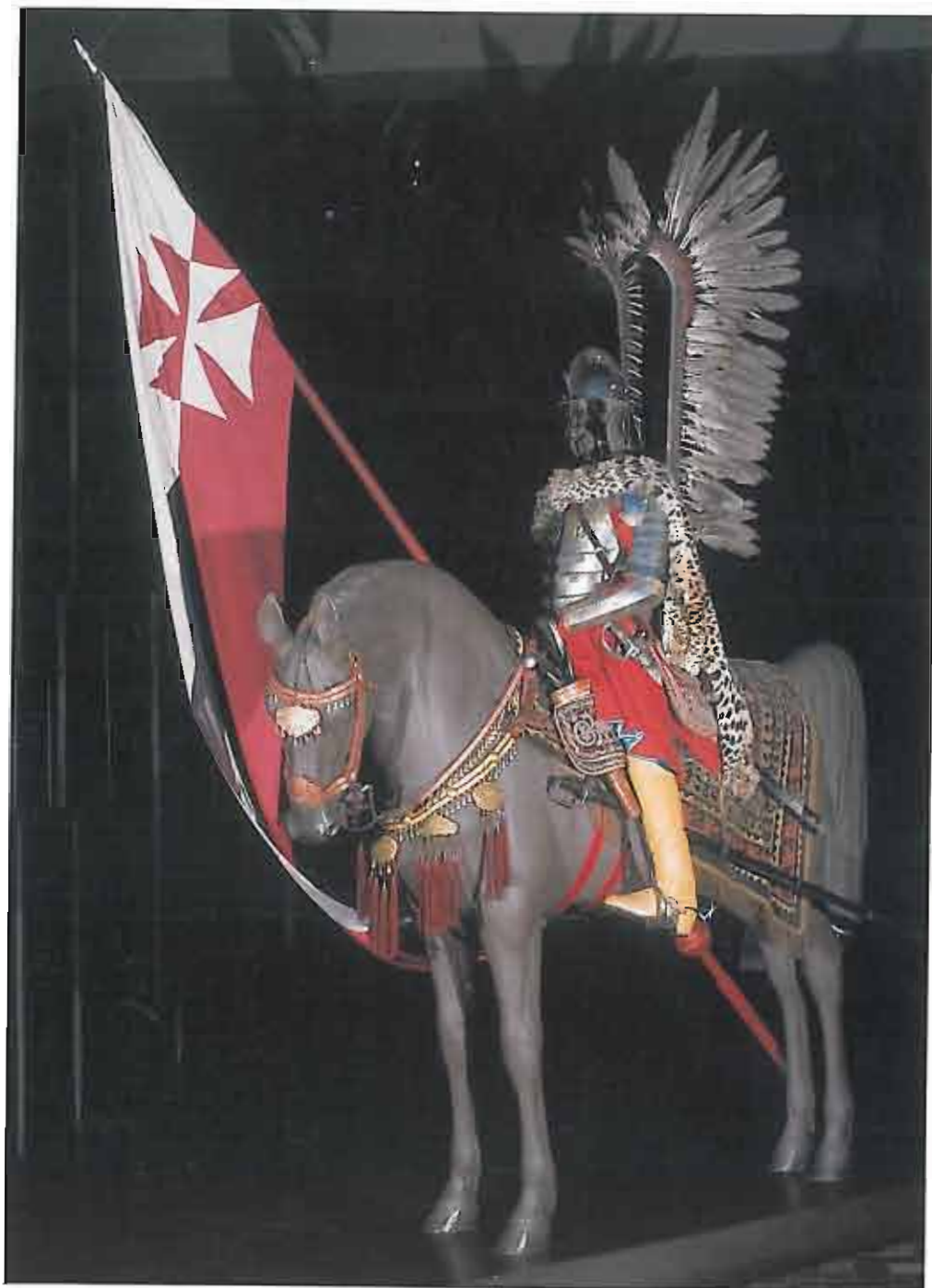
Do tej zbroi należy dziwny szyszak karacenowy bez daszka i nosala, lecz z naczółkiem.

Najbardziej charakterystyczną ozdobę polskich karacen stanowiły plakiety z maskaronami, trybowane w blasze miedzianej lub mosiężnej, złożone, umieszczone na naramiennikach i nabiodtkach. Były to lwie

paszcze, czasem wąsate, groteskowe twarze, z szeroko rozwartymi oczyma i paszczkami pełnymi zębów, zaczerpnięte ze zbroi renesansowych, rzeczywistych lub znanych z wyobrażeń plastycznych, bardziej zabawne niż groźne, zgodne z sarmackim smakiem i poczuciem humoru. Sarmackim pomysłem była także

stępują w kompletach ze zbrojami, przede wszystkim w Muzeum Wojska Polskiego, w Muzeum Narodowym w Krakowie, w Państwowych Zbiorach Sztuki na Wawelu oraz w Muzeum Biblioteki PAN w Kórniku.

W husarii omawianego okresu, zwłaszcza w uzbrojeniu pocztowych, stosowano charakterystyczny szyszak *pappenheimer* (tak u nas nazwany od nazwiska wodza cesarskiego z czasów wojny trzydziestoletniej Maksymiliana Pappenheima), taki sam jak używany na

87. Husarz w pełnym rynsztunku, zbroja typu starszego, szabla, koncerz, pistolety, ostrogi i rzęd z siodłem na konia (kopia z proporczy, skrzydła, skóra lamparcia, zupan i buty - zrekonstruowane), Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie.

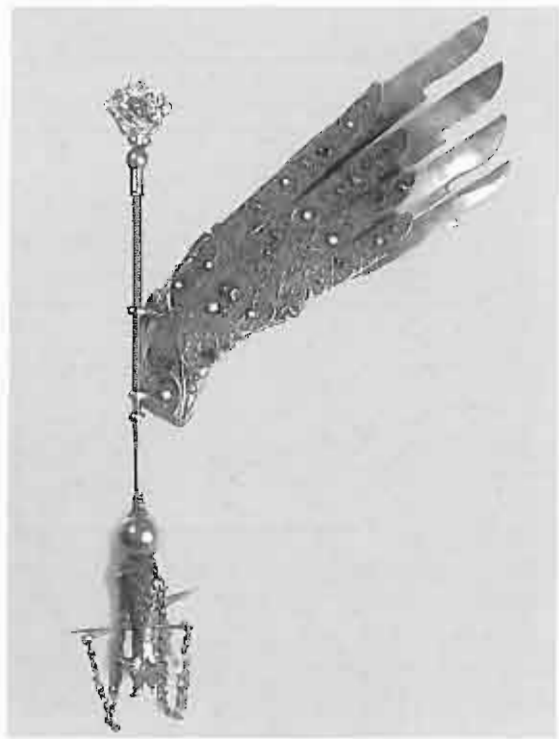

88. Zbroja husarska po hetmanie Stanisławie Jabłonowskim, typ młodszy ok. r. 1680 (skrzydła zrekonstruowane), Muzeum Narodowe w Krakowie.

Zachodzie, zwłaszcza w Niemczech, w Szwecji, w Anglii, w formacjach ciężkiej jazdy. Dzwon tego hełmu był półkulisty lub lekko owoidalny, zwykle wybity w sześć prządków biegnących od szczytu do otoka. Okazy angielskie i holenderskie mają zwykle dzwony wydłużone, dostosowane do przeważającego w tych krajach typu długogłowców. Hełm *pappenheimer* zaopatrzony był w daszek wycięty szpiczasto, z nosalem w formie wygiętej sztabki, umacnianej motylkową śrubą (podobnie jak nosale typowych szyszaków husarskich). Policzki *pappenheimera* miały kształt trójkątny i zaopatrzone by-

ły w pięć otworków słuchowych, nakarczek z folg nakładanych od dołu ku górze. Dla ochrony przed rdzą, a także, by nie błyszczały w słońcu, hełmy te zwykle czerniono. W czasach saskich do *pappenheimerów* przytwierdzano niekiedy metalowe skrzydła wycinane w serduszka i owale. Stanowiły one namiastkę skrzydeł batkowych, wtedy już przeważnie odrzucanych. Nie można odmówić owym skrzydlatym hełmom wielkiej skuteczności, choć reprezentowały one już fazę schyłkową.

Same zbroje husarskie Zbigniew Bocheński podzielił na dwa typy: starszy i młodszy. Typ I (starszy) kla-

134. Szkopsza węgierska po królu Stefanie Batorym, Muzeum Czartoryskich w Krakowie.

135. Hetman Jan Zamojski mający obok swą zbroję husarską z szyszakiem roboty norymberskiej, ryc. D. Custosa w dziele „Armentarium Heroicum”, Muzeum Czartoryskich w Krakowie.

136. Hetman Jan Zamojski w zbroi husarskiej, z rękawami koleczynt lub na kolczudze, z narzuconą burką, ryc. z pocz. XVII w., Muzeum Czartoryskich w Krakowie.

ry, z rąk kawalerzystów lub żołnierzy broniących murów miasta. Wiadomo, że poza zbroją z płyt *lorica segmentata* wszystkie inne typy zbroi stosowane były przez Rzymian: płytowa zbroja torsowa, zbroje łuskowe i lamelkowe oraz kolczugi. Łuski i kolcze zbroje zostały wybrane przez wojowników okresu wędrówek ludów i przez rycerzy wczesnego średniowiecza. Trwały zwrot w stronę płyt rozpoczął się w późnym XIII w., ale pełna zbroja płytowa pojawiła się powtórnie dopiero około 1330 r. Do konstrukcji zbroi płytowej tego czasu stosowano także pasy z żelaza, ale rzymski sposób ich łączenia zapomniano, zamiast tego dawano podkład z tkaniny lub skóry. Ten typ zbroi udokumentowany jest najlepiej okazami odkrytymi na pobojowisku pod Wisby na Gotlandii (1361). Zbroje te sporządzano z szerokich folg żelaznych nakładanych od dołu do góry, gdyż służyły rycerzom walczącym z piechurami. Trzeba dodać, że wśród zbroi z Wisby są też okazy uszyte jak poncho, zbrojone płytami ułożonymi pionowo, a trafiły się również osobne osłony na pierś i na plecy, a więc napierśniki i napleczniki, łączone na ramionach i sznurowane po bokach. Już w XIV w. pojawiły się w Europie zbroje zbudowane z płyt odkrytych, od wewnątrz spojonych za pomocą rzemieni i nitów, a więc

137. Napierśnik włoskiej animy, w. XVI, Muzeum Czartoryskich w Krakowie.

161. Szabla typu węgiersko - polskiego „batorówka gdańska”, w. XVI, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie.

chu kitysa. Austriacy husarze chronili ramiona kolczymi rękawami, lecz używali też płytowych rękawic. szyszak husarski miał swą niemiecką nazwę *Zischägge*. Te zbroje i szyszaki, zachowane w Grazu, powstały najprawdopodobniej w płatnerskich wytwórniach Styrii. Były surowo wykowane (*hammerfertig geschlagen*), czasem oksydowane (*blau angelaufen*) lub czernione (*geschwärzt*), nie miały innej dekoracji oprócz mosiężnych główek nitów. W roku 1625, w inwentarzu

arsenału w Grazu wyliczono 247 austriackich anim, zanotowanych jako „*hungarische Husarenrüstungen mit geschiebten Prusten*”. Stosowano też dla nich potoczny termin „*Krebs*” czyli „rak”. W ciągu XVI w. wytworzyły się na Węgrzech i w Austrii paradne zbroje husarskie. Piękne egzemplarze husarskiej dekorowanej animy, z powierzchnią trawioną i złocaną w motywy roślinne, znajdują się w Wiedniu. Inny luksusowy okaz tego gatunku, inkrustowany półszlachetnymi ka-

162. Szabla węgiersko - polska „orla”, ok. r. 1600, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie.

List of Illustrations

1. "The First Hussaria" in battle of Orsza in 1514 according to painting in the National Museum in Warsaw
2. Poland's Hussaria (Moscow cavalry at the bottom) on illustration presenting assembly in Grodno in 1568. illustration M. Zündt according to Adelhauser drawing, Czartoryskich's Museum in Kraków
3. Poland's Hussar, engraving: Abraham de Bruyn, Colony 1587, Czartoryskich's Museum in Kraków
4. Poland's Hussar, engraving: J. Amman, around 1580. Czartoryskich's Museum in Kraków
5. Hussars' officers, engraving: J. Amman, around 1580 Czartoryskich's Museum in Kraków
6. Colour-bearers of Poland's Hussaria, engraving: Abraham de Bruyn, Colony 1587, Czartoryskich's Museum in Kraków
7. Orchestration of Poland's Hussaria, engraving: Abraham de Bruyn, Colony 1587, Czartoryskich's Museum in Kraków
8. Poland's Hussar, woodcut in W. Rakowski's book "Reveille to the respectable sons of Poland's Crown for the war service", 1610, according to reproduction.
9. Heavy-armed Turkish Spahiovs, "Codex Vindobonensis" No. 8626, around 1595. National Library in Vienna
10. Turkish cavalier "deli" illustration according to Nicholas de Nicolay drawing of 1567, Czartoryskich's Museum in Kraków
11. Mirza Ali Girej, Son of Tartars khan, commander of Tartars squad under Vienna in 1683 in winged amour, engraving: J. Sandrart, according to reproduction
12. Hungarian Noble in Hussarian dress, illustration: Abraham de Bruyn, Colony 1587, Czartoryskich's Museum in Kraków
13. Hungarian Hussars in "Civitates orbis terrarum", by J. Braun and A. Hoghenberg, Colony 1618, Czartoryskich's Museum in Kraków
14. Hungarian Hussars in tournament book done in 1557 for arc-duke Ferdynand Tyrolski, Kunshistorisches Museum in Vienna
15. Moscow's cavalier in Hussarian style, illustration Abraham de Bruyn, Colony 1587. Czartoryskich's Museum in Kraków
16. Winged horse tsar's guardsman "żylec", Moscow XVII century
17. Hussar's fight with a Turkish man, woodcut from A. Czahrowski's book "Threnodies and various things", 1598, Czartoryskich's Library in Kraków
18. Encountering Hussars, miniature from beginning of XVII century in manuscript "Genealogia familiae Woinsciorium", Capitulatory Library in Kraków.
19. Hungarian hussars, illustration from XVII century
20. Hussar carrying the Hungarian colours with an eagle and Sebastian Sobieski, mounted colour bearer with king Zygmunt III, colour "Stockholm's Roll", 1605, Royal Castle in Warsaw
21. An orchestra in front of hussarian colours by Hieronim Gosromski, Poznan voivode, "Stockholm's Roll", 1605, Royal Castle in Warsaw
22. King's hussarian colours, "Stockholm's Roll", 1605, Royal Castle in Warsaw

23. Group of hussarian commanders, "Stockholm's Roll", 1605, Royal Castle in Warsaw
24. Hussar's officer on "Battle of Kircholm" painting by Peter Snayers, around 1619, Sassenage Castle by Grenoble.
25. "Goluchowska Board" with types of Poland's clothes and amour, with the hussar in a right upper corner, around 1620. National Museum in Poznan.
26. Hussar from "Goluchowska Board", around 1620, National Museum in Poznan
27. Types of Poland's army foot soldier, hussaria, cosack (armoured), light horse, illustration: A. Booth in volume "Journael van de Legatie...", Amsterdam 1632, Municipal Archive in Gdansk.
28. Poland's army with wigned cavalier in foreground, illustration: A. Booth for volume "Journae van de legatie...", Amsterdam 1632, Municipal Archive in Gdansk.
29. Foray with the army camp and hussaria in the background, illustration A. Booth for volume "Journael van de Legarie...", Amsterdam 1632, Municipal Archive in Gdansk.
30. Winged Poland's light-horseman, illustration A. Booth for volume "Journael van de legatie...", Amsterdam 1632, Municipal Archive in Gdansk.
31. Wigned Poland's cavalier, after 1645, engraving: Stefano della Bella, Czartoryskich's Museum in Kraków.
32. Poland's horseman disguised for Turkish "deli" from Jerzy Ossolinski's entrance Rome in 1633, engraving: Stefano della Bella, Czartoryskich's Museum in Kraków.
33. Hussars in Smolensk's relief, 1633-34, engraving: Wilhelm Hondius, National Museum in Warsaw.
34. Pisk's light horse with wings in illustration by J. A. Gorczyn and J. Bensheimer "Czestochowa's siege by Swedes in 1655", National Museum in Warsaw
35. Winged Tartar's cavaliers in fight against Swedes during "Flood" in 1656, painting : J. Ph. Lempke. Museum of Poland's Army .
36. Tournament in honour of Swedish King Karol XI in 1672: "Romes" in scale-armours, engraving by G. Ch. Eimmart Jr., Czartoryskich's Museum in Kraków.
37. Tournament in honour of Swedish King Karol XI in 1672, armour-plated equerry Gamocki, engraving G. Ch. Eimmart Jr., Czartoryskich's Museum in Kraków.
38. Tournament in honour of Swedish King Carol XI in 1672; Poland's horses in hussarian wear, engraving: G. Ch. Eimmart Jr., Czartoryskich's Museum in Kraków.
39. Tournament in honour of Swedish King Carol XI in 1672, Poland's horses in hussarian wear, engraving: G. Ch. Eimmart Jr., Czartoryskich's Museum in Kraków.
40. The hussars's and armour plated image in J. K. Haur's book from 1693, according to reproduction.
41. Hussaria in battle of Kalisz in 1706 with Swedes, painting od undetermined painting in Czartoryskich's Museum in Kraków, according to ceiling painting in Podhorce's castle
42. Hungarian hussar, around 1748, painting by David Morier, Royal's Collection in London, according to reproduction.
43. Bekhter (plate and mail armour) done in Poznan in 1580 (front), Grand Region's Army Museum in Poznan.
44. Bekhter (plate and mail armour) done in Poznan in 1580 (back), Grand Region's Army Museum in Poznan.
45. Bekhter (plate and mail armour), around 1570 (front), National Museum in Kraków.
46. Bekhter (plate and mail armour) around 1570 (back), National Museum in Kraków.
47. Hussar's open helmet in Hungarian style, Norymberg, XVI century, hamata-cheeks - later dating, National Museum in Kraków.
48. Turkish open-helmet, XVI century, Poland's Army Museum in Warsaw
49. Tyszkiewicz's parade hussar's open-helmet, Norymberg, around 1550, (lack of nose), Wawel's Royal Castle.